

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

2

LI

Vilnius 2018

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

2

Vilnius 2018

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

2

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Povilas Dogelis. **Kas pergyventa. 1930–1949 metų dienoraštis**. Parengė Regina Laukaitytė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017. 822 p. ISBN 978-609-8183-25-2

Dienoraščiai, atsiminimai yra subjektyvaus pobūdžio istorijos šaltiniai, kuriuose faktai, įvykiai perteikiami per rašančiojo matymą, asmeninius išgyvenimus ir nuostatas. Dėl to jie istorijos moksle vertinami su tam tikromis išlygomis, pateikiami faktai ir interpretacijos lyginamos su kitais šaltiniais. Tačiau dienoraščiai ir atsiminimai papildo istorinį pasakojimą autentiškais rašančiojo išgyvenimais, individualiu požiūriu į atpasakotus įvykius ir asmenis, pagyvina epochos įsivaizdavimą. 2017 m. Lietuvos istorijos institutas išleido dviejų katalikų dvasininkų – kanauninko Povilo Dogelio ir kunigo Antano Pauliuko¹ – dienoraščius. Vienas autorius gyveno ir dirbo Kaune, vyskupijos centre, buvo žymus visuomenininkas, draugijų kūrėjas. Antrasis dirbo vyskupijos kaimo parapijose. Dėl to šiek tiek skiriasi aprašomų įvykių visuomeninis „svoris“, bet abiejų pateikiami faktai svarbūs to meto įvykių ir kasdienybės pažinimui, epochos dvasios ir vyravusių nuotaikų pajautimui.

Kalbant apie kan. P. Dogelio dienoraštį, reikia paminėti, kad tai ne pirma šio šaltinio publikacija. 1930 m. P. Dogelis paskelbė savo užrašus apie įkalinimą bolševikų kalejimuose 1919 metais², o po kelerių metų išleido atsiminimų knygą, kurioje rėmėsi savo dienoraščio įrašais³.

Kad geriau pažintume dienoraščio autorių ir įvertintume jo nuveiktus darbus, apžvelkime svarbesnius jo gyvenimo epizodus. P. Dogelis gimė 1877 m. Žemaitijoje, Raseinių apskrityje. Buvo jauniausias iš keturių brolių. Baigė Girkalnio pradžios mokyklą, mokėsi Raseinių apskrities mokykloje ir Liepojos Nikolajaus gimnazijoje. Baigęs keturias gimnazijos klases, 1894 m. įstojo į Žemaičių (Telšių) vyskupijos kunigų seminariją Kaune. Dalyvavo seminaristų lituanistinėje veikloje. P. Dogeliui neteko studijuoti Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje. Baigęs Telšių seminariją, įsitraukė į pastoracinį darbą parapijose. Už atsisakymą mokyti tikybos rusų kalba užsitraukė carinės valdžios nemalonę ir 1902 m. buvo uždarytas Kretingos bernardinų vienuolyne, kur carinė ir dvasinė valdžia siūsdavo nusižengusius dvasininkus. Vienuolyne išbuvo porą metų, paskui paskirtas Nemakščių parapijos vikaru. Tačiau toje parapijoje pabuvo neilgai, nes Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupas Mečislovas Leonardas Paliulionis paskyrė jį Kauno katedros vikaru ir amatų mokyklos kapelionu, o 1905 m. vasario mėn. – į vyskupijos kanceliariją.

¹ A. Pauliukas, *Dienynas 1918–1941 m.*, kn. I: 1918 m. rugsėjo 1-oji – 1926 m. birželio 30-oji, par. G. Rudis, Vilnius, 2017, 734 p.

² P. Dogelis, *Kalėjimuose pas bolševikus*, Kaunas, 1930, 160 p.

³ P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai*, Kaunas, 1936, 272 p.

Kaune kun. P. Dogelis aktyviai įsitraukė į visuomeninį gyvenimą: dalyvavo steigiant draugijas, tarp jų Šv. Kazimiero draugiją, Lietuvių katalikių moterų draugiją, Šv. Zitos draugiją, prisidėjo prie besimokančio katalikiško jaunimo organizavimo, t. y. buvo prie ateitininkų judėjimo ištakų.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, P. Dogelis kaip nepatikimas asmuo Kauno tvirtovės komendantu įsakymu turėjo išvykti iš miesto. Jis persikėlė gyventi į Vilnių, kur praleido visus karo metus. Apsigyveno Vilniaus katedros vikaro, aktyvaus lietuvių visuomenės veikėjo Prano Bieliausko bute. Ir Vilniuje P. Dogelis atsidūrė lietuvių visuomeninio gyvenimo centre, nors okupacinė vokiečių valdžia jį tardė, baudė ir grasino. P. Dogelis buvo vienas Vilniaus konferencijos sekretorių. Vilnietiško gyvenimo laikotarpio pabaigoje P. Dogelį sovietinė valdžia suėmė ir kalino.

Ištrūkęs iš sovietų nelaisvės, P. Dogelis sugrįžo į nepriklausomą Lietuvą. Tris mėnesius pabuvęs Vandžiolgos parapijos vikaru, vėl buvo gražintas į Kauną, iš pradžių katedros vikaro, o paskui katedros klebono pareigoms. P. Dogelis įsitraukė ir į besikuriančios Lietuvos politinį gyvenimą. Jis buvo išrinktas Steigiamojo Seimo nariu ir dirbo krikščionių demokratų frakcijoje. Nepriklausomos Lietuvos metais P. Dogelis taip pat aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime. Paskutinius gyvenimo metus apsunkino sovietinės valdžios persekiojimai, dėl kurių turėjo išvykti iš Kauno. Paskutinė jo paskyrimo vieta buvo Vandžiolgos parapija. Sunkiai sergantis iš Vandžiolgos buvo parvežtas į Kauną, kur 1949 m. lapkričio 3 d. mirė. Nuo 1930 m. P. Dogelis įvykius fiksavo aptariamame dienoraštyje. Gyvenimą iki 1930 m. jis aprašė 1936 m. išleistuose atsiminimuose.

Aptariamo dienoraščio pagrindą sudaro Vytauto Lekučio kolekcijoje esantys aštuoni dienoraščio rankraščio ritinėliai (jų turėjo būti 12). Juose originalūs įrašai apima laikotarpį nuo 1937 m. sausio iki 1949 m. rugpjūčio 2 d. su tam tikromis spragomis. Dienoraščio originalo fragmentai saugomi Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, 1930–1936 m. nuorašų mašinraščiai – Kauno arkivyskupijos kurijos archyve, kopijų fragmentai – Kauno Vytauto Didžiojo muziejuje. Kauno arkivyskupijos kurijos archyve saugomas nuorašas – tai paties P. Dogelio spaudai rengtas variantas.

Dienoraščio parengėja dr. Regina Laukaitytė atliko didelį darbą: pateikė dienoraštyje minimų asmenų biografinius duomenis, paaiškino įvairias istorines realijas, komentavo aprašytus įvykius – iš viso ji parengė 1646 išnašas. Tai išties reikšmingas mokslininkės indėlis, kad skaitytojas, turėdamas kvalifikuotus paaiškinimus, geriau suprastų dienoraštyje aprašomus dalykus. P. Dogelis savo dienoraštyje nevengė įterpti įvairių dokumentų, laiškų ir straipsnių, tarp kurių yra unikalų dokumentų. Šaltiniotyriiniu požiūriu svarbus parengėjos sudarytas tų tarpų registras, leidžiantis tyrinėtojams lengviau juos panaudoti kaip atskirus šaltinius.

Aptariamas dienoraštis chronologiškai apima beveik dvidešimties metų laikotarpį – nemažą laiko tarpą žmogaus gyvenime. Tuo labiau, kad per tuos metus keitėsi ir skyrė-

si politinės, kultūrinės ir socialinės gyvenimo sąlygos. Pirmieji dešimt metų apima dar nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, po to seka pirmoji sovietinė okupacija su visais jos padariniais. Per tą laiką pertvarkytos nusistovėjusios gyvenimo sąlygos, įvestas sovietinis gyvenimo būdas. Sovietinę okupaciją pakeitė vokiškoji, kuri turėjo savų ypatybių. Vokiečiams pasitraukus iš Lietuvos prasidėjo sovietinė reokupacija ir sovietizacija. P. Dogelis buvo visų šių pasikeitimų liudininkas ir juos fiksavo savo dienoraštyje.

Kaip minėta, aptariamas dienoraštis pradedamas 1930 metais. Tautininkų valdžiai uždraudus ateitininkų veikimą mokyklose, P. Dogelis ėmėsi tiesiog smulkmeniškai fiksuoti su šios organizacijos veikla susijusius persekiojimus. Dienoraštis – tai lyg savotiška ateitininkų „kančių“ kronika. Čia rasime daug informacijos apie policijos daromas kratas, ateitininkų tardymus, areštus ir įkalinimą. Jau pirmame dienoraščio 1930 m. rugpjūčio 29 d. įrašė skaitome apie tai, kad P. Dogelis su profesoriumi Pranciškumi Kuraičiu vyko pas arkivyskupą metropolitą Juozapą Skvirecką į Linkuvėlę pasikalbėti „dėl ateitininkų likvidavimo“. Gaila, kad dienoraščio autorius daugiausia dėmesio skyrė ateitininkų persekiojimams aprašyti, o mažiau kalbėjo apie pačių ateitininkų veiksmus, t. y. apie tai, ką jie kalbėdavo savo pasitarimuose, susirinkimuose. Matyt, taip elgtasi dėl konspiracijos.

Dienoraštyje atsispindi ir Lietuvai tekę sunkūs išbandymai 1938 bei 1939 m. P. Dogelis savo dienoraštyje reagavo į Lenkijos ultimatumą 1938 m.:

Visuotinis nusiminimas. Sutinkant su Lenkijos reikalavimais reiškia negarbingą savo priešui nusileidimą. Nesutikti su ultimatumu reiškia kovą. Nelygios jėgos. Bolševikas gal ir neleistų lenkams Lietuvą okupuoti, bet jis dar blogesnis už lenkus. Įlėjęs į Lietuvą neišeitų iš jos ir Lietuvoje būtų sovietų valdžia. Nusiminimas ir mane palietė. Visą naktį iš 18 į 19 kovo nemiegojau. Vis vaidenosi politiniai sumetimai ir įvykiai. 19 [diena] pakilo karštis. Išgulėjau visą dieną lovoje prakaituodamas. (p. 155).

Apie Klaipėdos netekimą dienoraštyje trumpai įrašė: „Lietuva jau Klaipėdos neturi.“ (p. 182). Apie sutartį su Sovietų Sąjunga ir Vilniaus grąžinimą P. Dogelis dienoraštyje užrašė:

Lietuvos delegacija Maskvoje X.10 pasirašė su Sovietais sutartį-paktą, kuriuo Vilnius su Vilniaus kraštu pereina Lietuvai ir inkorporuojami į Lietuvos valstybę. Sovietai jau 1920.VII.12 d. sutartimi pripažino Vilnių ir jo kraštą Lietuvai. Dabar išvystydami šią sutartį sudaro su Lietuva abipusės pagalbos paktą. Sovietai įvairiose Lietuvos vietose laikys savo karo pajėgas. Tai sunki Lietuvai našta. Bet tokias naštas prisiėmė ir Latvija, ir Estija. Šiandieną Kaune manifestacijos, dalyvaujant organizacijoms, įmonių darbininkams. Na, ir zitetės dalyvauja su savo vėliavomis. (p. 198).

Sovietinės okupacijos pradžią P. Dogelis pavadino katastrofa ir nurodė, kad „Jau po Lietuva“. Liaudies Seimo sušaukimo dieną, 1940 m. liepos 21 d., tarp kita ko užrašė: „Įvairių asmenų suimdinėjimai tęsiasi. Bijodamas pakliūti į bolševikų rankas ir aš

slapstausi. Mat pusę metų išbuvęs Didžiajame Kare bolševikų kalėjimuose, gerai žinau, kokie ten pyragai.“ (p. 231). Lietuvos paskelbimą sovietine respublika tiesiog pavadinu „Lietuvos Nepriklausomybės laidotuvės“. 1940 ir 1941 m. iki vokiečių okupacijos rašytame dienoraštyje atsispindi sovietinės valdžios politika. Tai svarbūs autentiški liudijimai. Pro P. Dogelio akis nepraslydo ir informacija apie penktajame Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) suvažiavime išrinktą Centro Komitetą, dienoraštyje jis surašė jo narių pavardes. Dienoraščio parengėja, norėdama pateikti biografinius duomenis apie CK narius, turėjo nemažai padirbėti, ne tik ieškoti duomenų literatūroje, bet ir gilintis į archyvinius dokumentus. Savo paieškų rezultatus ji paskelbė atskira publikacija⁴.

Vokiečių okupacijos laikotarpiu P. Dogelis savo dienoraštyje fiksavo kasdienius įvykius. Įrašuose jaučiamas pasitenkinimas, kad baigėsi sovietinė okupacija. Jis per daug nekritikavo vokiečių okupacinės valdžios. Plačiau nekommentavo netgi aukštųjų mokyklų uždarymo ir inteligentų arešto 1943 m. kovo mėn. 1944 m. liepos 27 d. įrašyta:

20 val. jau buvau atsigulęs Bazilikos Kapitulos koplyčioje, kai gaunu žinią, kad Arkivyskupas prašo ateiti pas jį. Atsikėliu ir nuėjau. Radau prel. Jokūbauskį. Arkivyskupas sako: gaunu įsakymą iš Kauno išvykti. Vyksiu į Vytėnus. Palieku generalvikaro pavaduotoju prel. Jokubauskį, jam esant sukliudytam Tamstą. (p. 466).

P. Dogelis šiuo paskyrimu nepasinaudojo, nes po prel. Stanislovo Jokubauskio mirties 1947 m. atsisakė valdyti arkivyskupiją.

Dienoraštį kan. P. Dogelis rašė ir antrosios sovietinės okupacijos metais. Paskutinis įrašas – 1949 m. rugpjūčio 2 dieną:

Kan. P. Dogelis, Bazilikos viceprepozitas, Metropolinės Kapitulos narys skiriamas Vandžiogalos altaristu. Kaip tai įvyko. Labai paprastai. Dogelis tremiamas iš Kauno. Kitur jis nerado sau vietos. Vandžiogalos klebonas kun. Povilas Jasienskis duoda jam klebonijoje vieną kambariuką. (p. 783).

Jau neilgai jam buvo likę šioje žemėje gyventi.

Bendrai vertinant kan. P. Dogelio dienoraštį galima pažymėti, kad tai autentiškas liudijimas apie jo pergyventus ar pastebėtus įvykius, atsitikimus, sutiktus žmones. O tie įvykiai klostėsi vykstant įvairioms istorinėms pervartoms.

Algimantas Katilius
(Lietuvos istorijos institutas)

⁴R. Laukaitytė, 1941 metų LKP (b) Centro Komiteto personalinė sudėtis, *Lietuvos istorijos metraštis. 2016 metai 1*, 2016, p. 121–137.